

c) A szaktermi rendszerű oktatás is – különösen az 5. osztályban növelheti a fáradtságot, ha az átmenet feltételeit kellő gondossággal nem teremtik meg. A 8. osztályban azonban már lényegében nem jelent alapvetően fáradtságforrást.

d) Általánosabb érvényű következtetések megtételéhez kiterjedtebb vizsgálat elvégzése indokoltnak látszik.

IRODALOM

1. *Ladislav Duric*: A pedagógus teljesítőképessége és fáradtsága. Tankönyvkiadó, Budapest, 1973.
2. *Dr. Geréb György*: Kísérletek a fáradtság lélektanának köréből. Akadémiai Kiadó, Bp., 1962.
3. *Velickov Ivan-Nodjolkova Maria*: Szaktanterem az iskolában. Tankönyvkiadó, Budapest, 1974.

DOBÓNÉ DR. BERENCSI MARGIT

Eger

Idegen szavak az általános iskolai nyelvhasználatban

A nyelvművelésnek régóta egyik legvitatottabb kérdése az idegen szavak használata. Ezen nem csodálkozhatunk, hiszen a nyelvi változások iránt a szókészlet a legérzékenyebb. Természetesen nem lehet közömbös számunkra, hogy a nyelvünkbe átke-
rülő szavak milyen mennyiségi és minőségi eltolódásokat eredményeznek, mennyire segítik (esetleg gátolják) a megértést, milyen irányban befolyásolják az átvevő nyelv fejlődését. Korántsem egyszerű jelenség ez, a problémák egész sorát veti fel. Az idevágó kérdések közül én csupán az általános iskolai nyelvhasználatban előforduló idegen szavakkal szeretnék foglalkozni, hiszen az Akadémia Nyelvtudományi Bizottságának az idegen szavakkal kapcsolatos állásfoglalása (amely a Magyar Tudomány 1977. februári számában jelent meg) megnyugtatóan tisztázott nagyon sok problémát. Ezért most csupán felidézni szeretném azt a valójában sohasem vitatott, általánosan elfogadott tételt, hogy a szavaknak egyik nyelvből a másikba kerülése természetes folyamat, a szókészlet gazdagodásának egyik módja. A szókölcsönzés tehát olyan – napjainkban is meglevő – jelenség, amelyet az iskolai oktató-nevelő munkában a magyartanárnak nem hagyhat figyelmen kívül.

Ahhoz, hogy az anyanyelv tanára ezen a téren is alapos nyelvművelő munkát végezzen, feltétlenül szükség van arra, hogy elemi fokon némi nyelvtörténeti ismeretet nyújtson tanítványainak. Szerencsére az új tanterv erre több lehetőséget ad majd. Jól használható az általános iskolai gyakorlatban *Szilágyi Ferenc*nek *A magyar szókincs regénye* c. könyve, a nyelvművelő kötetekben található szótörténeti témájú írások, s mindenekelőtt *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának* egy-egy szócikke. Tudatosítanunk kell tanítványainkban, hogy a mai magyar nyelv szókészletében igen nagy azoknak a szavaknak a száma, amelyek évszázadokkal ezelőtt kezdtek beszivárogni, s amelyekről ma már jobbra csak a szakemberek tudják, hogy idegen eredetűek. A kölcsönzés idején ezek a szavak is éppoly furcsán hangzottak a magyar nyelvben, mint bármelyik mai idegen szó, de megmaradtak, mert szükség volt rájuk. Idővel gyökeret vertek, s a magyar nyelv szókészletének teljes jogú alkotóelemeivé váltak. Ugyan

melyik tanuló gondolná, hogy az iskolai életben naponként használt k r é t a, t á b l a, i s k o l a, k o l l é g i u m, t i n t a, p a p i r o s stb. szavunk valamikor éppen olyan idegenül csengett a diákok fülében, mint ma az a n a r c h i a, a k v á r i u m, f o t o s z i n t é z i s, o p t i k a, p e r i s z k ó p vagy éppen a p a r a l e l o g r a m m a. Módjával felhasználhatjuk tanítványaink orosz, illetve más idegen nyelvi tudását is. Az összehasonlítás bizonyára elmélyíti a jövevényszavakkal kapcsolatos ismereteiket, könnyebben megértik a szókölcsonözéssel járó nyelvi problémákat.

Az átvett szavak közti eligazodás megkönnyítésére már régóta gyakorlati szükségképpen merült fel olyan szótárak összeállítása, amelyekben egybegyűjtve találjuk – pontos értelmezésükkel együtt – a más nyelvekből átkerült szavakat, kifejezéseket. A magyar nyelvtudományban szép hagyományai vannak az ilyen irányú munkáknak. *Verseghy Ferenc Tudományos Mesterkönyv* című szótára tekinthető a legelső ilyen rendeltetésű könyvnek a magyar szótárírodalom történetében. Az azóta eltelt másfél évszázad alatt az idegen szavak szótárának sokféle változata jelent meg. A különböző, egymást viszonylag gyakran követő kiadások azt bizonyítják, hogy az ilyen szótár valóban szükséges, sőt nélkülözhetetlen a mindennapi életben, az iskolai munkában, így érezték és vallották ezt, a régi iskolák tanárai és tanulói is. A legutóbbi 1974-ben jelent meg *Bakos Ferenc Idegen szavak és kifejezések szótára* címmel.

Sajnos, a tanulóifjúság igen ritkán veszi kezébe, többségük nem ismeri, nem forgatja az idegen szavak szótárát. Pedig – mint látni fogjuk – igen nagy szükség van rá. Már az általános iskolában fel kellene rá hívni a tanulók figyelmét. Jó lenne, ha a tanárok bevinnék az órára, megtanítanák a használatát, s ránevelnék tanítványaikat arra, hogy az idegen szavak pontos jelentését mindig tisztázzák, mielőtt beszédükben vagy írásukban alkalmazzák őket. A szótárforgatás arról is meggyőzi a tanulókat, hogy nagyon sok idegen szónak megvan a pontos magyar megfelelője, sokkal célszerűbb tehát, ha az utóbbiakat használják.

A tizenévesek beszédében ugyanis elég gyakran előfordulnak az idegen szavak, kifejezések. Ismerjük ennek a lélektani hátterét is: A fiatalokban mindig erős volt a különözés, az elkülönülés szándéka, a feltűnni vágyás, s ez nyelvi magatartásukban is tükrözödik. Kapva kapnak minden új, ismeretlen szón, kifejezésen, s ahol csak lehet hangoztatják, tüntetnek vele. Sokszor meg se gondolják, helyén való-e az alkalmazásuk vagy sem. Azt hiszik, így okosabbnak, tájékozottabbnak látszanak, s eszükbe sem jut, hogy csupán tudálékosak, esetleg nevetségesek lesznek. Nyelvművelő munkánkban tehát nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hiszen a tantárgyak terminusaitól a diáknyelvi zsargonig lépten-nyomon találkozunk ezzel a jelenséggel. Megállapításmat az alábbi példák is igazolják.

- *I m p o n á l* nekem ez a terem – mondja affektálva az egyik 7. osztályos kislány egy váratlanul közbejött tanteremcsere után.

- Szerinted mit jelent az *i m p o n á l* szó? – kérdeztem tőle.

- *Kb. azt, hogy tetszik* – mondja kissé zavartan.

- Akkor miért nem mondtad így?

- Az előbbire jobban odafigyelnek, szokatlanabb – válaszolja.

Lám, ez a tanuló a lényegre tapintott, megindokolta, miért terjednek könnyen a diákok körében az idegen szavak.

Az órák közti szünetben egymásnak rohan két gyerek (nem kérnek bocsánatot!), az egyik nagyképűen rákiabál a másikra: *Hé, te nem vagy k o m p l e t t!* Világos a szándéka: sérteni akart. Az idegen megnevezés nem mondható hízelgőnek (nem is annak szánta!). Használhatná ugyan helyette a magyar megfelelőjét, hiszen a *nem* vagy *tökéletes* éppúgy kifejezte volna sértő szándékát, de ez nem olyan „mutató”, „feltűnő”, mint az idegen.

Tanúja voltam a *komplett* szó elferdítésének is. Az egyik – az előbbihez hasonló lelkiállapotú – tanuló ugyanis már így használta: *Te sem vagy egészen komplexum!* A szó jelentését nyilván nem ismerte, valószínűleg ő is hallhatta ilyen vagy hasonló szituációban. Tünetni akart a frissen megismert kifejezéssel. Persze az nem jutott eszébe, hogy megkérdezze vagy megnézzé a szótárban, mit is jelent. Még a hangalakjára sem figyelt oda egészen, ezért fordulhatott elő, hogy összecserélte a *komplett* szót az egy másik – teljesen más jelentésű – sokat emlegetett szóval: a *komplexummal*.

Az utóbbi történet azt mutatja, hogy a gyerekek nem mindig ismerik az idegen szavak pontos jelentését, használati körét, magyar megfelelőit. Ha ez nem így lenne, bizonyára nem kevernék össze a hasonló hangzású *akváriumot* az *antikváriummal*, a *monogramot* az *autogrammal*, az elnök *rezidenciáját* a *rezervátummal*, s nem akarnák *megorganizálni* az úttörőszervezetet sem.

Olykor-olykor még a tanárok száján is kicsúszik feleslegesen egy-egy idegen szó. Az *élőlények a legoptimálisabban érzik magukat* – hangzik el az élővilágórán.

Kvittek vagyunk, Marikám! vagy: *Szinkronban vagyok veled* – mondja a tanár az egyetértünk, azonos véleményen vagyunk, egy malomban örülünk, azonos hullámhosszon vagyunk stb. találó, színes kifejezések helyett, s ez bizony már nyelvsegregnyítés a javából.

Jó lenne profitalni ezekből, amit mondok! Saját rénométokat így lerontjátok! – szól a figyelmeztetés az osztálynak.

Máskor: *Moderáld magad! Nem vagy korrekt, kisfiam! Kriminális egy gyerek vagy!* stb. Vajon mit értenek belőle a gyerekek? A mondatkörnyezetből, a hanglejtésből körülbelül megsejtik a szavak értelmét. Aztán ők is felkapják, alkalmazzák, hol jól, hol rosszul, többnyire persze feleslegesen.

Nem egyszer tapasztalhatjuk azonban az idegen szavak ötletes, fordultatos felhasználását is. A meghökkentő szóhasználat természetesen rögtön utánzókra talál. Ötlet, eredetiség, frissesség lüktet azokban az idegen szavakban, amelyeket a tantárgyakból vesznek át, s névátvitellel köznapi szóként, játékosan alkalmaznak az iskolai élet különböző területein.

A *demosz* a mindennapi szóhasználatban az osztályközösséget jelenti. A *néptribun* a népszerű, a diákokat pártoló tanár neve. *Dúl a feudális anarchia*: Vetélkednek az osztály legjobbjai. A névátvitelt szóképzéssel is megtoldják:

amőbáznak: a szünetben vagy a tornaórán nem állnak kettes sorba, változó alakzatokat vesznek fel a tanulók;

bőrzéznak: csereberélnek, árusítanak valamit;

pityorka-agyinka: a legjobb és a legrosszabb osztályzat elnevezése. Ezekből igéket is képeznek!

Megint bepityorkáztam-beagyinkáztam: azaz ismét ötösrre, illetve egyesre feleltem. Megnevezik tanáraikat, pajtásaikat: *Euglena viridis*: a biológia-tanár neve, *Frau Szabó*: a némettanárnőé, *Tyotya Mária*: az orosz tanárnőé, a füstölő *Etna*: a földrajztanárt jelöli, különösen; ha mérges.

A szolgálatkész diák neve: *vazallus*, ha többen vannak, ők a *szerviensek*. A tanári testület félévi konferenciája *inkvizíció*, az igazgatói szoba a *kancellária*, az osztálykönyv neve pedig *kódex*.

Ezek a humoros megjelölések iskolánként változnak. Némelyek életképeseknek bizonyulnak, mások elkopnak, használóiik vagy az újabb nemzedék elfeledkezik róluk, illetve újat alkot helyettük. Nem ártana azonban tudatosítani tanulóinkban, miért helyesek, szellemesek, sokszor valóságos nyelvi telitalálatok ezek a kifejezések.

Külön tanulmányt érdemelne az általános iskola különböző tantárgyainak terminológiája. Nyelvészeink közül többen szóvátették már az iskolai és a tudományos műszavak visszalatinosítását, illetve visszagörögösítését. Ezek az idegen szakszavak mind bátrabban lopódnak vissza nyelvünkbe, s kiszorítanak onnan jó magyar szavakat. Szakiskolák helyett *technikumot* használunk, mértan helyett *geometriát*, a vegytan *kémia*, a szárazföldi éghajlat *kontinentális klíma* lett stb. S már nem is reménykedhetünk abban, hogy ez a folyamat megváltozik. Egyetérthetünk azzal, hogy nyelvünkünk sajnálják szókincsünk több mint százéves múltja visszatekintő elemeit feláldozni a már egyszer kiszorított latin vagy görög műszavak kedvéért.

Nem arról van szó, hogy az iskolai nyelvhasználatból teljesen száműzzék az idegen szakszavakat. Az egyes tantárgyak tanításával a tudományok alapjait rakják le. Elkerülhetetlen tehát, hogy a tanulók bizonyos mennyiségű (korlátozott számú) szókincset el ne sajátítsanak. A szakszavak értelmezése minden tárgy tanításában alapvető követelmény. A tanárnak törekednie kell arra, hogy a megtanított idegen hangzású szavak is jelentéssel bírj, tartalmas hangsorok legyenek. Ha a tanulók életkorához igazodó szómagyarázat kapcsolódik hozzájuk, a tisztázott jelentések lehetővé teszik, hogy a valóság egy-egy darabját jelöljék velük. Így feltétlenül nyereséget jelentenek tanítványaink számára.

Az a tapasztalatom, hogy a nem magyar szakos tanárok gyakrabban használják az idegen terminusokat óráikon. Igaz, erre a tankönyvek anyaga és a tantervi követelményrendszer is nagyobb lehetőséget biztosít, mint az anyanyelv tárgyaiban. Csupán egyetlen osztályban tantárgyanként 12–15 idegen szakszót sajátítanak el a gyerekek különösebb nehézség nélkül. Előkelő helyet foglal el az idegen terminusok használatában a földrajz, fizika, nyomukban ott van a kémia és a történelem, majd a matematika és az élővilág következik. Én csak a tankönyvek anyagát néztem, s az évfolyamonként kb. 60–100 idegen szakszót tartalmazott. Ha ehhez hozzászámítjuk még a készségrtárgyak (az ének, rajz, gyakorlati foglalkozás) terminusait, valamint a szaktanárok buzgóságát, szakmai elfoglaltságát, az előbb említett számok nyilván nem kis mértékben emelkednek.

Szándékosan hagytam utoljára szaktárgyunkat, a magyart. Azt természetesnek tartom, hogy a legkevésbé idegen műszóval itt találkozunk. A tankönyvek, a munkafüzetek írói gondosan örökölték nyelvünk tisztaságán. A túlzott purizmus azonban nem mindig vezet célhoz bennünket. Véleményem szerint nem okozna különösebb gondot néhány olyan idegen szakkifejezés elsajátítása 10–14 éves korban, amely szerves tartozéka az anyanyelvi műveltségnek, s amellyel lépten-nyomon úgyszólván találkozunk az életben. Ilyenekre gondolok, mint: *frázis*, *zsargon*, *argó*, *szinonima*, *metafora* stb. Nem ártana, ha ismernék ezeket a fogalmakat. Csupán egyetlen jellemző példával szeretném igazolni állításomat. A felső tagozatban a tanulók csupán három szóképről tanultak a tantervi követelmény alapján: a megszemélyesítésről, az allegóriáról és a hasonlatról. A metafora – amely központi szerepet tölt be a képek között – nem szerepelt a tananyagban. Ismeretének hiánya megnehezítette a magyartanár munkáját. A következő idézetek is azt bizonyítják, hogy a három stilisztikai fogalommal nem boldogulnak az általános iskolában, ha kellő mélységben akarják feltárni, megértetni és megéreztetni a valóságos jelentés mögött álló képzeletbeli tartalmat.

Kalmár szellő járt a fűvek közt

Kikelet a lány, virág a szerelem

Az alkotmány *rózsája* a tiétek
Töviseit a nép közé vetétek
Hervadása *liliombullás* volt
Tavaszi szél vizet áraszt
Virágom, virágom.

Sorolhatnánk az idézeteket tovább. De ennyiből is jól látjuk: ha a tanár nem lépte át a tantervi követelmény keretét, bizony nehéz dolga lehetett a verselemzéssel.

Az érvénybe lépő tanterv segít ezen a gondon, hiszen már 5. osztályban megismerkednek a tanulók a metaforával. Reméljük, az új tanterv és az új tankönyvek megfontoltan és rugalmasan kezelik az anyanyelvi tárgyak tanításában nehezen nélkülözhető idegen kifejezéseket, terminus technicusokat, s megtalálják használatuknak a társadalmi követelményekhez alkalmazkodó egészséges mértékét.

DR. ZUKOVITS IMRE
Pécs

A feladatlapok kérdéseinek, feladatainak variációi a természettudományos tárgyak oktatásában

A tanítási-tanulási folyamatban nélkülözhetetlen követelmény, hogy biztosítsuk az összefüggések sokoldalú kiépítését, a bonyolultabb, az összetettebb problémák megoldásához és a különböző gyakorlati alkalmazásokhoz szükséges jártasságok és készségek kialakítását.

Ezeket a feladatokat az oktatási folyamat *gyakorlási, ismétlési és rendszerezési* mozzanataiban valósíthatjuk meg.

A gyakorlás, a megszilárdítás során a tanuló döntően a már meglévő ismereteit alkalmazza. Tehát a megértett, elsajátított ismeretek működnek elsősorban.

Az ismeretek megszilárdításának folyamatában az ismeretanyagtól függ, mikor lép előtérbe a gyakorlati alkalmazás, vagy a jártasságok és a készségek fejlesztésére irányuló didaktikai tevékenység.

A rögzítésben, a megszilárdításban több pszichológiai folyamat szerepel. Ezek közül fontos szerepe van az *asszociációnak*. Ennek lényege: ha különböző dolgokat, tárgyakat, jelenségeket stb. egyszerre, vagy egymás után észlelünk, emlékezetünkbe idézzük emlékképüket, illetve elgondoljuk azokat, akkor kapcsolat jön létre közöttük. Ennek következtében az egyik észlelés-e vagy képzelet a tudatba idézheti a többit is.

A mechanikus emlékezetbe vésés főleg az asszociációs megerősítésre épül. A mechanikus emlékezetbe vésés fő feltétele: az *ismétlés*. A gondolati emlékezetbe vésésé pedig a *megértés, a rendszerezés*.